

LAUF JUDIT

Az Érsekújvári kódex és a Makula nélkül való tükör*

*A középkori magyar passióhagyomány nyomai
a 18. századi kegyességi irodalomban*

Középkori nyelvemlék-kódexeink közül több is tartalmaz olyan későbbi lapszerű bejegyzéseket, amelyek arról tanúskodnak, hogy ezeket a kódexeket a későbbi századok során is használták. Rendszeresen olvasták, sőt jóval később, még a 17–18. század folyamán is másolták őket.¹ Az is ismeretes, hogy az *Érsekújvári kódex* azon passióelmélkedésből hiányzó levél szövegét, amely Krisztus kínzóeszközeit – arma Christi – taglalja, a 17–18. század fordulóján pótolták.² Olyan szövegeket azonban, amelyeknek eredetije és későbbi másolata egyaránt fennmaradt volna, egészen a legutóbbi időkig nem sikerült találni. Nyilvánvaló pedig, hogy ilyen jellegű szövegek meglete számos olvasmány- és kegyességtörténeti tanulsággal szolgálhat, középkori irodalmunk recepciótörténetéről is sok mindent elárulhat, s a nyelvtörténeti, nyelvfejlődési kutatásoknak is páratlanul érdekes forrásait jelentheti.

Ezért számított jelentős eredménynek, amikor egy 18. század eleji nyomtatványban két, azonos kódexből származó nyelvemlékünknek, a *Piry-hártyának* és a *Máriabesnyői töredéknek* a szövege is felbukkant. Erről egy korábbi tanulmányomban már részletesen beszámoltam, és közzétettem a szövegek 15. század végi és a 18. század eleji változatát is.³ Bevezetésként röviden összefoglalom eddigi eredményeimet.

* A tanulmány az MTA–OSZK Res Libraria Hungariae Kutatócsoportban készült. Ennek a tanulmányának kéziratos változatára hivatkozik bevezető tanulmányában az *Érsekújvári kódex* 2012-ben megjelent faksimile kiadása. Vö. *Érsekújvári kódex 1529–1531*, A bevezetést írta Madas Edit és Haader Lea, Bp., 2012, Tinta Kiadó, 18, 19 (Régi Magyar Kódexek, 32).

¹ A legjellegzetesebb példák: a Cornides-kódexben: „ez az legelső Példa az kit kelim” = *Cornides-kódex*, Hasonmás és kritikai szövegkiadás, közléteszi, jegyz. és sajtó alá rend. Bognár András, Levárdy Ferenc, Bp., 1967, 417, 778. (Codices Hungarici, 6); a *Példák könyvében*: „ez is hozza valo ezt is lekel irnya”. = *Példák könyve*, Hasonmás és kritikai szövegkiadás, jegyz. ell., bev. és sajtó alá rend. Bognár András, Levárdy Ferenc, Bp., 1960, 61, 190 (Codices Hungarici, 4).

² *Érsekújvári kódex* i. m. (* jegyzet) 35r–35v. Volf György az írást a 17. századra datálta. Vö. *Érsekújvári Codex*, Közléteszi VOLF György, Bp., 1888, I. VOLF György előszava: VI. (Nyelvemléktár, 9). – Itt szeretnék köszönetet mondani Földesi Ferencnek, aki a másolás idejét pontosította; véleménye szerint a 17. század második felében, illetve a 18. század elején egészíthették ki a passió szövegét.

³ LAUF Judit, *Egy középkori nyelvemlék 18. századi továbbélése, A Piry-hártya egykori kódexe és a Makula nélkül való tükör* = *Magyar Könyvszemle*, 2012, 234–255; Uő., *Egy középkori*

Újfalusi Juditnak, a nagyszombati klarisszák főnöknőjének könyvéről, az 1712-ben napvilágot látott *Makula nélkül való tükör*ről van szó, „melly az üdvözítő Jesus Kristusnak, és szent Szüléinek életét, úgy keserves kinszenvedését adgya elé”. Ebben a műben a két említett nyelvemléknek,⁴ amelyek Krisztus kinszenvedésének történetéből őriznek három epizódot, sokkal hosszabb részleteit lehetett azonosítani, mint amennyi a fennmaradt töredékeken ma megtalálható. Ezt a Getszemáni kertben Jézus imája közben játszódó, a bibliai történetet kibővítő három jelenetet a szakirodalom⁵ „égi pör”-nek, „prófétajáték”-nak és „arma Christi”-nek nevezi. Ezek a *Makula nélkül való tükör*ben is olvasható, enyhén stilizált, az eredeti, 15. század végi állapottal mégis szorosan egyező szövegrészek nem találhatók meg Újfalusi Judit *Makula nélkül való tükör*höz felhasznált forrásmunkájában, a német kapucinus szerzetes, Martin von Cochem *Das grosse Leben Christi* cseh nyelvű fordításában.⁶ Ezen tény – és számos kodikológiai érv – alapján sikerült bizonyítani, hogy a *Makula nélkül való tükör* szerzője, Újfalusi Judit, miközben művét írta, felhasználta a nagyszombati klarissza kolostorban rendelkezésére álló *Piry-hártya* mára már elveszett anyakódexét, vagy annak egy későbbi másolatát. Beigazolódott, hogy a cseh fordításban nem található, de a magyar változatban föllelhető szövegek a *Piry-hártya* kódexéből vagy esetleg annak másolatából kerültek a nyomtatványba. Ezzel a felfedezéssel végül a *Makula nélkül való tükör* segítségével a két nyelvemléktöredék egykori kódexének szövegéből 14, mára már elveszett, összefüggő levelet sikerült rekonstruálnom.

Ez a felfedezés adta az indítást a további kutatáshoz: kigyűjteni a *Makula*

---

nyelvemlék, a Piry hártya kódexe ismeretlen szövegének felbukkanása a kegyességi irodalomban = Filológia és textológia a régi magyar irodalomban, Tudományos konferencia, Miskolc, 2011. május 25–28., szerk. Kecskeméti Gábor, Tasi Réka. Miskolc, 2012, Miskolci Egyetem BTK, 377–384. Ezekben a tanulmányokban részletesen kitértünk Újfalusi Judit életére, munkásságára és a nyelvemlékek sorsára. Ezért a jelen tanulmányban ezekről a kérdésekről már csak a szükséges mértékben esik szó.

⁴ *Piry hártya*, Közzeesi, Katona Lajos, Bp., 1908, Magyar Tudományos Akadémia, 43, 357–360. (Nyelvemléktár, 15); JABLONKAY GÁBOR, *A máriabesnyői töredék = Magyar Nyelv*, 1910, 20–25.

⁵ KEDVES Csaba, *Magyar nyelvű drámatöredék a 15. század végétől = A magyar színház születése*, Az 1997. évi konferencia előadásai, Szerk. Demeter Júlia, Miskolc, 2000, Miskolci Egyetem, 200–209; TÓTH Péter, „Rendelj nékem más halált!” *Krisztus apokrif imája a Getszemáni kertben = Vallástudományi Szemle*, 2009, 4, 27.

⁶ Már Vida Tivadar is utalt rá, aki a *Makula nélkül való tükör* forrását azonosította, hogy a magyar nyelvű nyomtatványt nem lehet egyszerű fordításnak tekinteni; Újfalusi Judit több helyen átdolgozta Martin von Cochem sok német kiadást megért, *Das grosse Leben Christi* című művének 1698-ban készült cseh fordítását: KOHEMU, Martin z, *Veliký život Pána a Spasitele našeho Krista Ježíše a jeho nejsvětější a nejmilejší matky Marie Panny*, Praha, 2007, Argo, Kritikai szövegkiadás; Vö. VIDA Tivadar, *Makula nélkül való tükör = Magyar Könyvszemle*, 1967, 250–253. – Később Kedves Csaba rátalált a *Piry-hártya* és részben a *Máriabesnyői töredék* szövegére a *Makula nélkül való tükör*ben, de csak közös szövegagyományt feltételezett a nyelvemlékek és Újfalusi Judit munkája között. Az ő felfedezése szolgáltatta az alapot ahhoz, hogy a nyelvemlékek és a *Makula nélkül való tükör* közötti viszonyt újraértelmezzem Vö. KEDVES 2000, i. m. (5. jegyzet).

nélkül való tükörből azokat a részeket, amelyek Újfalusi Judit forrásában, Cochem művének cseh nyelvű fordításában nem találhatók meg, mivel ezek nagy valószínűséggel további nyelvemlék szövegeket őrizhetnek. A cseh fordítást Kovács Eszter vetette össze a magyar *Makula nélkül való tükörrel*, s egy összehasonlító táblázatot készített az összes olyan szövegrészletből, amely csak a magyar Krisztus életrajzban olvasható.⁷ A táblázatból kiderült, hogy Újfalusi Judit, miközben cseh nyelvből fordította Jézus életét, kisebb rövidítésektől eltekintve híven követte az eredetit egészen addig, amíg Krisztus passiójához nem ért. Ettől kezdve élt „írói szabadságával”, az eredeti művet új fejezetekkel egészítette ki, a meglévő fejezeteket pedig gyakran át is írta. Ez az „írói szabadság” azonban egy erősebb kötelék következménye volt. A nagyszombati apáca, Újfalusi Judit saját rendjének és rendházának évszázadokon keresztül átívelő élő hagyományát szötte bele a klarisszák legfőbb olvasmányába, Krisztus szenvedéstörténetébe.

A kutatás logikus folytatásául kínálkozott tehát a *Makula nélkül való tükör* „önálló” részeinek további forrásait a magyar nyelvű passióhagyományban keresni. A feltételezés helyesnek bizonyult. Nyelvemlékkódexeink passiótörténeteinek nagy száma is jelzi, hogy Krisztus szenvedéstörténetének milyen fontos és meghatározó szerepe volt kolostori irodalmunkban. Közülük az *Érsekújvári kódex* egyik passiótörténetében és két húsvéti beszédében sikerült párhuzamos helyeket találni a *Makula nélkül való tükör* megfelelő helyeivel.

Jelen tanulmányomban ezeket az újonnan azonosított egyező szövegrészleteket vizsgálom, Kovács Eszter összehasonlító táblázatára támaszkodom (l. a mellékelt táblázatot). Az egyezések elemzése számos kegyességtörténeti tanulsággal is jár, és alkalmat teremt, hogy magyarázatot keressek arra is, vajon a compilálás technikai hogyan kovácsolhatták össze egy egységgé az egyházi műveltség nyelvén kettős, latin és magyar hagyományát.

Az *Érsekújvári kódex* és a *Makula nélkül való tükör* párhuzamos helyei két csoportba oszthatók: az elsőbe az *Érsekújvári kódexszel* szorosan egyező, enyhén stilizált szövegek a *Makula nélkül való tükörben*, a másodikba pedig a nyelvemlék és a nyomtatvány egymáshoz közel álló szövegei, amelyek nem származtathatóak csak és kizárólag egymásból.

⁷ Kovács Eszter, *A Makula nélkül való tükör cseh forrása = Misztika a 16–18. századi Magyarországon*, Szerk. Bogár Judit, Piliscsaba, 2013, PPKE, 177–188. (Pázmány Irodalmi Műhely, Lelkiségtörténeti tanulmányok, 5, sorozatszerk. Szelestei N. László). Ugyanerről cseh nyelven: *Kniha jako trezor. Autentických středověkých a raně novověkých, českých a maďarských textů v díle Judity Újfalusi = Bibliotheca Antiqua* (red. Rostislav Krušinsky), Olomouc, 2012, 145–154; L. még: Kovács Eszter, LAUF Judit, *Maďarské rukopisy a české tlače ako čítanie Judit Újfalusi = Studia Bibliographica Posoniensia 2012*, Univerzitná knižnica v Bratislave, 97–112. Frauhammer Krisztina Kovács Eszter kutatásával párhuzamosan néprajzi kutatásaihoz a német változatot hasonlította össze a *Makula nélkül való tükörrel*. Vö. FRAUHAMMER Krisztina, „*Olvadás által imára buzdítani*” Martin von Cochem Krisztus-életrajzának magyarországi utóélete = *Régi magyar imakönyvek és imádságok*, Szerk. Bogár Judit, Piliscsaba, 2012, PPKE, 113–125. (Pázmány Irodalmi Műhely, Lelkiségtörténeti Tanulmányok, 3, Sorozatszerk. Szelestei N. László).

1. *Az Érsekújvári kódexszel szorosan egyező, enyhén stilizált szövegek a Makula nélkül való tükörben* (Nagyhétfői vacsora Márta házában; ácsjelenet)

Az *Érsekújvári kódex* négy, különböző passiófeldolgozása közül csak az ún. devóciós passióban található olyan részletek, melyek a *Makula nélkül való tükörben* is olvashatóak. A kódexnek ez a passiója egy olyan szövegcsaládba tartozik, amelyik hét nyelvemlékkódexünk passiótörténetével is szoros rokonságot mutat, de közülük mindeddig egyiknek sem sikerült pontos vagy legalábbis nagyon közeli latin forrását meghatározni.⁸ Az *Érsekújvári kódexben* található elmélkedés fölött a következő, akár megtévesztőnek is tekinthető cím áll: „passio Domini nostri Iesu Christi secundum Mattheum”.⁹ Ez a Máté evangéliumára hivatkozó változat Jézus kínszenvedését virágvasárnap hajnalától az Úr koporsóba tételéig mondja el. Az evangéliumi szakasz már-már követhetlenné válik a Bibliából nem ismert, a ferences misztikához köthető jelenetek sűrűjében. A cél nemes, az ilyen formán kialakult elmélkedés arra törekszik, hogy a hallgatók minél jobban átélhessék, részeseivé válhassanak Krisztus kínszenvedésének. A devóciós érzelmeket mindjobban elmélyíteni szándékozó jelenetek közül kettőt a *Makula nélkül való tükörben* szinte ugyanabban a szövegváltozatban találunk meg. Az egyik különálló fejezetet is kap, melynek címe „Miként kérték Kristus Urunkat Nagy Hétfőn, hogy ott Márta házában egye-meg a’ Húsvéti Bárányt (58. része)”.¹⁰ Ebből a részből megtudjuk, hogy hétfő este Krisztus Bethániába ment, és ott Márta házában Szent Anyjával és tanítványjaival együtt vacsorázott. Miközben Magdolna főltszolgált nekik, kérte Jézust, maradjon velük húsvét ünnepére. Mikor Szűz Mária kettesben maradt fiával, ő is kérlelte, ne menjen Jeruzsálembe. Jézus az Atya akaratára hivatkozva, miszerint az emberi nemzetet meg kell váltania, megtagadta a kérést. Erről a hétfő este történt jelenetről egyáltalán nem értesülünk Cochem Krisztus életrajzából. Ez az utóbbi rész tehát Újfalusi Judit betoldása. Több nyelvemlék-kódexünk közül még a *Weszprémi-kódex* ír

⁸ Az *Érsekújvári kódex* devóciós passiójával a következő nyelvemlékek passiótörténeteiben találunk tartalmi és szövegparhuzamokat. Ezeket legutóbb Madas Edit foglalta össze: „WinklerK. 137–234 és NádorK. 143–307 egymással azonos fordítás, DebreceniK. 607–624, WeszprémiK. 1–112 is rokon velük, de más fordítás. DöbrenteiK. 1–13; AporK 157–186. LobkowitzK. 153–174 és DebreceniK. 305–326 egymással azonos fordítása (Bonaventura)”, ez utóbbi kettő kissé távolabb áll az általunk említett devóciós passióktól. Vö. *Érsekújvári kódex 1529–1531*, A bevezetést írta Madas Edit és Haader Lea, Budapest, 2012, Tinta kiadó, 32 (Régi Magyar Kódexek, 32); L. még VARGHA Damján, *Kódexeink Mária siralmi*, Budapest, 1899, Stephaneum Nyomda.

⁹ *Érsekújvári kódex* i. m. (* jegyzet) 39r–50v.

¹⁰ ÚJFALUSI Judith, *Makula nélkül való tükör Melly az üdvözítő Jesus Kristusnak, és szent Szűz léinek életét, úgy keserves kínszenvedését, és halálát adgya elé*, Nagyszombat, 1712, 260–261; *Érsekújvári kódex* i. m. (* jegyzet) 40v–41r. A jelen tanulmány nem engedi meg az összehasonlító szövegek teljes terjedelemben való közlését, de az *Érsekújvári kódex* friss faksimile kiadása rendelkezésre áll, és hozzáférhető a *Makula nélkül való tükör* 1712-es kiadása is.

a Márta házában történt nagyhétfői eseményekről, de az ott található szöveg távol áll az *Érsekújvári kódextől* és a *Makula nélkül való tükörtől* is.¹¹

Tovább követve az *Érsekújvári kódex* devóciós passiójában nagykeddtől nagypéntekig az eseményeket, sorban, mozaikszerűen tűnnek fel olyan motívumok, melyek a nyomtatvánnyal szoros tartalmi egyezést mutatnak. Szövegegyezésről azonban ezekben az esetekben szó sincs. Mígnem elérünk nagypéntek egy jelenetéig, s legnagyobb meglepetésünkre szinte szóról szóra ugyanazt olvassuk, amit a *Makula nélkül való tükörben* is. Ez az úgynevezett ácsjelenet. A „Miként Urunk Jesus meg-fogását a Szűz Máriának hírré vitték (78. része)” című fejezetben Újfalusi Judit követi a cseh szöveget, de a fejezet végéhez még hozzáfűz egy epizódot. A Márta házában kétségek közt gyötrődő Szűz Máriának Szent János, Jézus legkedvesebb tanítványa hírül viszi, hogy fiát Jeruzsálemben elfogták. Nagy sírások közepette az Istenanya az asszonyokkal és Jánossal elindul a városba, hogy még életben találja Jézust. Eddig tart a cseh változat. A *Makula nélkül való tükörben* a következő betoldást találjuk:

„De mikoron a Várasban mennének, a szél a lámpássokat el fújá, és világ gyújtásért egy házhoz bé-menének, és ott láták hogy egy Ács kereszt fákát csinál. Monda a Szűz Maria Magdolnának: Edes leányom kérlek kérdezd-meg kinek csinállya ez kereszt fákát? és meg-kérdvén, mondá az Ács hogy a ketteit két Tolvajnak, a harmadikát a Názareti Jesusnak, kit csak ezen éjjel fogtak meg. Ezt midön hallotta vólna a Szűz Maria, a kereszt fára borúla, és sirva mondgya vala: Fiam, Fiam, én gyengeséges Fiam, Fiam Jesus, honnét érdemletted ezt? lám senkinek nem vétettél. De látván az Acs hogy nem dolgozhatna, ki-taszigálá a Szűz Mariát, mert fél vala a Sidó Fejedelmektül. Oh ember gondold-meg micsoda keserüségét vallott akkor az édes Szűz Maria.”¹²

Az *Érsekújvári kódexen* kívül egyetlen nyelvemlékünkben sem találkozunk ezzel az apokrif jelenettel. De két középkori, bizonyíthatóan a magyarországi latin írásbeli hagyományból táplálkozó forrásunkban igen: a *Sermones Dominicales*ban, és az OSZK Cod. Lat. 279 jelzetű kódexben. A latin változatok azonban egymásnak és a magyar változatnak is csak szövegvariánsai, egymásból eredeztetni őket nem lehet.¹³

¹¹ *Weszprémi-kódex, XVI. század első negyede*, A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata, A bevezetést és a jegyzeteket írta PUSZTAI István, Bp., 1988, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 10r–11r. (Régi Magyar Kódexek, 8)

¹² ÚJFALUSI 1712, i. m. (10. jegyzet) 340; *Érsekújvári kódex* i. m. (* jegyzet) 47r.

¹³ Az ácsjelenet latin nyelvű változata az OSZK, Cod. Lat. 279 jelzetű kódexében, 18^v: „Contingit autem lumen per ventum extingui propter quod nimium sunt contristati. Quia non erat licitum mulieribus sine lumine in nocte per plateas ambulari. Respicens autem Magdalena vidit lumen apud quendam domum et petivit dominam, ut illic divertentur. Et ecce in domo illa quidam carpentarius faciebat tres cruces. Ingresso autem sunt, ut se calefacerent, et lumen accenderent. Cumque

A fentebb elmondottakat így foglalhatjuk össze: az *Érsekújvári kódex*ben van egy olyan passió, amely passió két jelenetének a kánoni evangéliumokból nem ismert szövege enyhén stilizált változatban és egészen más szövegkörnyezetben a *Makula nélkül való tükör*ben is olvasható. Mi következik, következhet ebből? Vajon az *Érsekújvári kódex* is, mint a *Piry-hártya* kódexe vagy annak egy másolata ott volt Újfalusi Judit asztalán, amikor a *Makula nélkül való tükör*t írta?

Kiindulópontom az volt, hogy az *Érsekújvári kódex* és a *Makula nélkül való tükör* Krisztus életrajzának párhuzamos helyei sehol sem alkotnak hosszabb összefüggő szöveget. Amint a fentiekből látható, csak mozaikszerűen villannak fel a nyomtatványban. Ellentétben a *Piry-hártya* és a *Máriabesnyői töredék* segítségével rekonstruált 14 összefüggő levéllel, amelyet lényegében folyamatosan követ a *Makula nélkül való tükör* szövege. Mindez arra mutatott, hogy Újfalusi Juditnak nem az *Érsekújvári kódex* szolgálhatott forrásául, hanem egy olyan, még korábbi kódex, mellyel az *Érsekújvári kódex* is kapcsolatban állhatott. Mivel a *Piry-hártya* kódexéből 14 levélre való összefüggő jelenetsort sikerült rekonstruálni, valószínűnek tűnt, hogy ez maga a *Piry-hártya* kódexe lehetett. De a következő tények megcáfoltak. Újra bebizonyosodott, milyen szoros egységet alkot a textus (a szöveg) és a materia (a kódex teste), s mennyire elválaszthatatlanok egymástól. Amikor az *Érsekújvári kódexet* kezembe vettem és alaposan átvizsgáltam, feltűnt, hogy a szóban forgó nagyhétfői vacsora és az ácsjelenet elejét egy kereszttel, a végét pedig egy duplakereszttel, valamikor a későbbi használat során megjelölték (l. képmelléklet). Ez nem lehet véletlen. A fentebb elmondottak alap-

---

essent ibi, vidit beata Virgo cruces predictas parari. Et dixit Magdalene: Carissima filia interroga quid et cui facit istas cruces. Et cum responsum fuisset, quod Christus captus esset, qui crastina die crucifigi iret. Et cum eo duo latrones sunt crucifigendi. Ideo commissum est mihi sub capitali summa parare eis cruces. Mox cum hec audisset Virgo benedicta amens facta, tandem quesivit, que fieret Christi Ihesu. Et inde ostendit ei maiorem. Hec, inquit, erit crux eius. Tunc Maria complexus crucem et deosculans dicebat: O dura crux, queso, ut si interficis filium et matrem, queso te, suscipe et contentare mecum, noli suscipere filium meum. Cum hec et similia diceret, mulieres volentes eam remove et non poterant. Tunc iratus carpentarius, quia non sinebat operari eum pre fletu et amplexu, eiecit eos de domo sua.” Ennek a kódexnek a latin nyelvű szövegvariánsa az *Érsekújvári kódex* szövegváltozatához közelebb áll, mint a *Sermones Dominicales* két fennmaradt latin kódexének a *Sermo optimus de passione domini nostri Ihesu Christi* címet viselő beszédének szövegváltozata. Vö. *Sermones Dominicales, Két XV. századból származó magyar glosszás latin codex*, Bevezetéssel és szótárral ellátta Szilády Áron, II. kötet, Bp., 1910, Magyar Tudományos Akadémia, 114–115. Vö. KARDOS Tibor, *Régi magyar drámai emlékek*, I. kötet, Bp., 1960, Akadémiai Kiadó, 102. Bálint Sándor Kardos Tibor nyomán később a *Makula nélkül való tükör*ben és a magyarországi néphagyományban is fellelte az ún. ácsjelenet nyomait. Vö. BÁLINT Sándor, *Karácsony, Húsvét, Pünkösd*, Budapest, 1989, Szent István Társulat, 243–244. Az OSZK Cod. Lat. 279 jelzetű kódexére Tóth Péter hívta föl a figyelmemet, amelyet ezúton is nagyon köszönök. A *Sermones Dominicales* fent említett beszédének forrásával foglalkozó tanulmányában az OSZK Cod. Lat 279. jelzetű kódexére is hivatkozik: TÓTH Péter, FALVAY Dávid, *Jakab Apostoltól Bonaventuráig, Egy ál-apokrif a Sermones dominicales passiók beszédében = Magistrae discipuli*, Tanulmányok Madas Edit tiszteletére, Szerk. Nemerikényi Előd, Bp., 2009, Argumentum Kiadó, 313–340.

ján bizonyosak lehetünk abban, hogy Újfalusi Judit jelölte ki ezeket a részeket másolásra, azaz magából az *Érsekújvári kódex*ből emelte át a *Makula nélkül való tükör*be. Vagyis első ízben sikerült olyan másolásra kijelölt nyelvemlékszöveget találni, amelyeknek későbbi másolatát is ismerjük. Ezek után azt is biztosan állíthatjuk – erről sem volt eddig tudomásunk –, hogy a 18. század elején az *Érsekújvári kódexet* még mindig a nagyszombati klarisszák kolostorában őrizték.¹⁴

A *Piry-hártyáról* írott tanulmányomban arra az eredményre jutottam, hogy Újfalusi Judit az általa csehből fordított Krisztus életrajzba fontosnak tartotta belemásolni a magyar hagyományban erősen meggyökerezett, a Cochem művéből hiányzó jeleneteket. A magyar hagyományon nevelkedett nagyszombati apáca e nélkül nem érezte teljesnek Krisztus kínszenvedésének leírását. Ugyanígy járt el az *Érsekújvári kódex*szel, csak itt nem hosszabb egybefüggő szövegrészt szőtt bele munkájába, hanem rövidebb részleteket. E két részlet közül azonban az ácsjelenetnek – amint fentebb már szó esett róla – latin nyelvű variánsai is ismertek a magyarországi passióhagyományban.

Ez a megfigyelés magyarázatul szolgálhat arra a kérdésre is, hogy a fentebb említett, ugyanazon szövegcsaládhoz tartozó hét nyelvemlék-kódex passiójelenetei miért nem vezethetők vissza egy közös forrásra, miért nem tekinthetők egy bizonyos latin szöveg eltérő fordításainak. A kódexek passiójelenetei nagyon közel állnak egymáshoz, de ugyanazokat a motívumokat más-más módon írják le, szerkesztik egybe. Ezek a motívumok eredetileg nyilván latin forrásokon alapultak. Majd a latin szövegeknek különféle latin és magyar variánsai is létrejöttek szóban és írásban, s egy idő után a latin minták már együtt élhettek a magyar változatokkal, s a kódexírók az egész anyagot saját aktuális céljaiknak megfelelően alakították át, és a rendelkezésre álló magyar szövegeket is beépítették az általuk különböző forrásokból mozaikszerűen egybeszerkesztett passiókba. Újfalusi Judit is így járt el. Az általa követett idegen nyelvű minta szövegébe beleszötte a magyar tradíció különböző elemeit. Így történhetett ez már a 15–16. században is, a különböző nyelvemlék-passiók összeállítói ehhez hasonló gyakorlatot folytattak, műveiket nyelvre való tekintet nélkül, különböző forrásokból mozaikszerűen szerkeszthették egybe.

Példa és egyben bizonyíték erre az ácsjelenet szoros szövegegyezést mutató két magyar változata az *Érsekújvári kódex*ben és a *Makula nélkül való tükör*ben, és a tőlük messzebb álló két latin szövegvariáns. Ezzel magyarázható, hogy az előttünk álló nyelvemlék-passiók egészének forrását nem találjuk. Már Kardos Tibornak is föltűnt a latin és magyar nyelvű passiók szoros összefonódása, s Temesvári Pelbárt és Laskai Osvát munkássága hátterében is erőteljes magyar nyelvű passióhagyomány működését feltételezte, amikor így írt: „Azonban kó-

¹⁴ *Érsekújvári kódex* i. m. (* jegyzet) 18. Ugyan az *Érsekújvári kódex* más helyein is találunk későbbi használatra utaló jeleket, a lapszálon keresztet is, de azok jól elkülöníthetőek Újfalusi Judit itt bemutatott jelöléseitől.

dexeink magyar nyelvű passió-szövegei arra mutatnak, hogy már e két drámai szerző maga is egy erőteljes irodalmi műfaj sodrában írta műveit.” Az itt elmondottak, még akkor is, ha véleményünk szerint nem feltétlenül drámáról van szó, az ő megállapítását is szilárdabb alapokra helyezik.”¹⁵

2. Az *Érsekújvári kódex és a Makula nélkül való tükör egymáshoz közel álló, de nem egymásból származtatható szövegei* (a feltámadt Krisztus megvigasztalja Szűz Máriát; Lencinus és Garinus levele Nikodémus evangéliumából)

Ezek után áttérünk a *Makula nélkül való tükör* azon részeire, melyek az *Érsekújvári kódex*szel közeli rokonságban állnak, de nincs olyan mérvű szoros szöveg-egyezés köztük, mint az első pontban leírt esetben. Újfalusi Judit a nagypénteki ácsjelenet betoldását követően apróbb eltérésektől eltekintve a továbbiakban híven tolmácsolja Cochem művét egészen Krisztus koporsójának őrzéséig: „Mint őriztetett Urunk Jesus koporsója, és Jóseff, Nicodémus meg-fogásokrúl (108. rész)”. Ettől kezdve azonban újra megsokasodnak az eltérések a magyar és a cseh nyelvű nyomtatvány szövege között. Már a húsvéti időszakban járunk, a kereszthalállal befejeződött Krisztus passiója. Az *Érsekújvári kódex*nek a *Makula nélkül való tükörrel* – amint láttuk – részleteiben szoros szöveg-egyekezést mutató devóciós passiója a mi vizsgálódásunk szempontjából még egy igen érdekes, reményt sugalló zárómondatral fejeződik be: „Es mykort ywtottak walna nag’ zombatra, meg ielehnek [Jézus] az ő zent anynanak es meg wygaztala ewteth amen amen”.¹⁶ Ez a devóciós passió végén is említésre méltónak tartott nagyszombati „vigasztaló jelenet” olyan mértékben volt jelen a magyar hagyományban, hogy közel azonos szövegváltozatban, de eltérő szövegkörnyezetben az *Érsekújvári kódex* két húsvéti beszédébe és a *Makula nélkül való tükör* 109. részébe is belekerült: „Urunk Jesus halottaiból feltámadásáról, és mint jelent-meg az ő Sz. Annyának.”¹⁷ Szűz Mária és Jézus antifónákból és bibliai részletekből megkomponált lírai dialógusa a magyar hagyományban folyamatosan jelen lévő Mária-síralmak szépségét idézi, és többszörös előfordulása bizonyítja, milyen fontos részévé vált a magyarországi passióhagyománynak.¹⁸ Már Vargha Damjának feltűnt, hogy ez a jelenet

¹⁵ KARDOS 1960, i. m. (13. jegyzet) 109; Bálint Sándor a következőképpen írt erről a kérdésről: „Kardos előfordulásuk számával együtt 19 jelenetben állította össze a *Sermones Dominicales*, Temesvári Pelbárt, Laskai Ozsvát latin, illetőleg említett magyar kódexeink passiójeleneteit. Ezeknek jelentős részét a kánoni evangéliumokban nem találjuk. Forrásuk az apokrifokban, középkori látomásokban, obszerváns szerzők épületes műveiben található meg. Nem szabad az íratlan jámborság mindenkor ihletéséről sem megfeledkeznünk.” Vö. BÁLINT 1989, i. m. (13. jegyzet) 238.

¹⁶ *Érsekújvári kódex* i. m. (* jegyzet) 50v.

¹⁷ *Hwswetmak zentseges ynepéről való predicacio*. L. *Érsekújvári kódex* i. m. (* jegyzet) 60r–60v (121–122); *Hwsweh ynepenek ewangelyoma*. L. *Érsekújvári kódex* i. m. (* jegyzet) 282r–v (565–566); *Makula nélkül való tükör* i. m. (10. jegyzet) 458–459.

¹⁸ A Mária-síralmak tovább hagyományozódásáról l. KILIÁN István, *Régi magyar Mária-síralmak = Nyelv – irodalom – társadalom*, A 2005. december 8–9-én a *Felvidék szerepe a magyar tudományosságban* címmel a nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok

a kódex egymástól teljesen független két húsvéti beszédébe is beleágyazódik.¹⁹ Madas Edit később részletesen elemezte a párhuzamos szövegeket, s Temesvári Pelbárt II. húsvéti beszédében latin variánsukra is rátalált.²⁰ Úgy vélte, nem Pelbárt a forrás, aki „valószínűleg ugyanazt a [latin] szöveget formálta át a maga szárazabb, késő skolasztikus stílusára”. Ő a két magyar változat esetében két különböző fordítást feltételezett. A *Makula nélkül való tükör*ben meglelt harmadik szövegvariáns azonban tovább árnyalja a képet. Ebben olyan mondatok is fölbukkannak, melyek csak Pelbárt latin változatából voltak ismeretesek. Például meghatározza az esemény helyét: „Gábriel Archangyal, hogy hirdesse meg Szent Annyának az ő fel-támadását, a ki sok sereg angyalokkal a Szent Szüz kamrájában meg-jelenék”; továbbá Mária keserves fohászkodása csak Pelbártnál olvasható mondattal egészül ki: „Jöjj el oh én szerelmes Fiam! Hadd lássalak dicsőségessen-is: a mint láttalak a kinokban”.²¹ Ezt az új adatot figyelembe véve is azt kell mondanunk, a három magyar változat nyelvi megformálását tekintve mégis szoros rokonságban áll egymással. Mindhárom teljesen más szöveggörnyezetben helyezkedik el. Tehát ugyanazzal a jelenséggel állhatunk itt is szemben, mint az első pont esetében; vagyis a magyar hagyományban erősen meggyökerezett motívumot kompilálják bele újonnan született vagy másolt munkájukba a szerzők vagy összeállítók. De amint a példa mutatja, egyre messzebb kerülnek egymástól a leírt, és ebben az esetben valószínűleg a szóbeli hagyományban is élő szöveg-változatok. Csak ezzel magyarázható az a fajta keveredés, ami a három szöveg között megfigyelhető. Annál is inkább bizonyos ez, mivel az *Érsekújvári kódex*ben a két húsvéti beszéd közül a devóciós passiót közvetlenül követő húsvéti beszédben ezt a „vigasztaló jelenetet” is másolásra jelölte ki Újfalusi Judit, mint ahogyan a devóciós passió fentebb ismertett két jelenetét.²² Az itt olvasható Mária és Jézus dialógusát azonban – amint a szövegek összehasonlításából kitűnt – szabadabban kezelte, mint a nagyhétfői vacsorát és az ácsjelenetet. Nagyon valószínű, hogy ebben a kolostor erős élőszóbeli hagyománya játszhatott szerepet.

A fentiekkel még mindig nem merítettük ki a *Makula nélkül való tükör* és az *Érsekújvári kódex* közötti szövegegyezéseket. Újfalusi Judit a Jézus sírbatételét

---

Karának Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke által szervezett konferencia előadásai, Szerk., Bárcki Zsófia, Vančoné Kremmer Ildikó, Nyitra, 2007, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 163–181.

¹⁹ VARGHA 1899, i. m. (8. jegyzet) 127–133.

²⁰ MADAS Edit, *Adalékok az Érsekújvári kódex sermoihoz = Tanulmányok a középkori magyarországi könyvkultúráról*, Az Országos Széchényi Könyvtár 1986. február 13–14-én rendezett konferencia előadásai, Szerk. Szelestei N. László, Budapest, 1989, OSZK, 210, 218–222. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai, Új sorozat, 3).

²¹ *O amantissime nate mi, te pridem vidi plagis repletum sevissimis, utinam iam viderem gloriosum* (Pelbartus de Temeswar: Sermones de tempore. Dominica Pasce, Sermo II). Vö. MADAS 1989, i. m. (20. jegyzet) 222.

²² Az *Érsekújvári kódex*ből a *Makula nélkül való tükör*be került szövegbetét jelölése ebben az esetben első ránézésre félrevezetőnek tűnt. Ugyanis a másolásra szánt szöveg elejét jelölő keresztet Újfalusi Judit az *Érsekújvári kódex*ben nem közvetlenül a szöveg mellé írta, hanem az előző oldalra (59v), egy vonalba a következő oldal bemásolására szánt szöveggel (60r).

követő események során – mint ahogyan a nagyheti eseményeknél is nyomon követhettük –, itt is részben átalakítja, részben kiegészíti a német kapucinus művét. A *Makula nélkül való tükör* 118. fejezete után öt olyan egymást követő fejezet következik (119–123. rész), amelyek közül egyik sem olvasható Cochem eredeti művében. Ezeknek a szövegeknek az ősforrását egy, a középkorban igen elterjedt apokrif evangéliumban, Nikodémus evangéliumában sikerült megtalálni.²³ A 2. században eredetileg görögül megírt, majd hamarosan latinra fordított, de nem kanonizált evangélium Krisztus kinszenvedésének, halálának, föltámadásának történetét és pokolra szállását mondja el.

Nikodémus evangéliuma sehol másutt nem bukkan elő a nyelvemlékeinkben, csak az *Érsekújvári kódex*nek abban a húsvéti prédikációjában, amelyben a keresztel megjelölt „vigasztaló jelenet” is megtalálható. A devóciós passiót közvetlenül követő „Húsvétnak szentséges innepéről való prédikáció” nagy része – amint azt Timár Kálmán korábban már azonosította – Nikodémus evangéliumának kivonata.²⁴ Mivel Újfalusi Judit, amint a fentiekből kiderült, az *Érsekújvári kódex* devóciós passiójából és a szóban forgó húsvéti prédikációból is másolt át jeleneteket készülő művébe, joggal feltételezhetjük, hogy Nikodémus evangéliumának részletei ugyancsak a kódexnek ebből a húsvéti beszédéből kerültek át a *Makula nélkül való tükör*be. Mindezt megerősíteni látszott az, hogy az *Érsekújvári kódex*ben megtalálható a *Makula nélkül való tükör* 122. részében olvasható, a Jézussal együtt föltámadt Lencinus és Garinus Annáshoz, illetve Kaifáshoz írott levelének nagyon közelálló szövegváltozata. Ugyan a fentebb vizsgált „nagyszombati vigasztaló jelenet”-hez hasonlóan itt sincs olyan mérvű szoros szövegegyezés, mint az első pontban ismertetett esetekben (vö. Márta házában elköltött vacsora, illetve ácsjelenet), de mindenképpen kimutatható a két magyar forrás szövegének szoros összetartozása, közel azonos fordítása.²⁵ Annak ellenére is állíthatjuk ezt, hogy Újfalusi Judit Lencinus és Garinus levelét már nem jelölte meg a korábbiakhoz hasonló kereszttekkel. Nem gondolnánk, hogy Újfalusi Judit feledékenységével állunk szemben. A kérdés ennél sokkal bonyolultabb. Ugyanis a Nikodémus-evangéliumát felhasználó többi rész esetében olyan nagymérvű az eltérés az *Érsekújvári kódex* és a magyar nyelvű nyomtatvány között, hogy a kódexnek ez a húsvéti beszéde semmiképpen sem tekinthető a *Makula nélkül való tükör* forrásának. A Nikodémus evangélium latin változata és a *Makula nélkül való tükör* összevetését figyelembe véve bizonyosak lehetünk abban, hogy a nagyszombati apáca az apokrif iratnak egy teljesebb változatából dolgozott.

²³ TISCHENDORF, Constantin von, *Evangelia apocrypha*, Lipsiae 1876, Hermann Mendelssohn (2. kiadás), 372–406. Ugyan Cochem művének más fejezeteiben is előfordulnak részletek Nikodémus evangéliumából, de Újfalusi Judit sokkal hosszabb részleteket dolgozott fel az apokrif iratból, mint amennyi Cochem művében megtalálható.

²⁴ TIMÁR Kálmán, *Adalékok kódexeink forrásaihoz = Irodalomtörténeti Közlemények*, 1926, 269–270.

²⁵ A kódexben vörössel kiemelve: *Az keet ember zava*. L. *Érsekújvári kódex* i. m. (* jegyzet) 54v–58r; ÚJFALUSI 1712, i. m. (10. jegyzet) 496–500.

Ennek nem mond ellent az a tény sem, hogy Lencinus és Garinus Jézus feltámasztásáról írott tanúságtevő levele tagadhatatlanul igen szoros szövegegyezést mutat a két magyar forrásban. Sőt, Újfalusi Judit Nikodémus evangéliumának fordítása közben máshol is, szórványosan ugyanazokat a szószerkezeteket, szófordulókat használja, melyek az *Érsekújvári kódex*ben is olvashatóak. Még sincs okunk meglepődni ezen a tényen, ha meggondoljuk, hogy a Nikodémus evangéliumát tartalmazó húsvéti beszéd közvetlenül a devóciós passió után következik. Abban is bizonyosak lehetünk, hogy ezt a beszédet jól ismerte, többször is olvashatta Újfalusi Judit, ugyanis – amint fentebb szó esett róla –, ebben jelölte ki a másolásra szánt „nagyszombati vigasztaló jelenetet”. Tehát az előtte álló, valószínűleg általa jobbnak tartott, nem kivonatolt Nikodémus evangélium másolása, vagy fordítása közben mindenképpen hatnia kellett rá az *Érsekújvári kódex* korábbi szövegváltozatának. Módja volt akár emlékezetből, akár magára a szövegre rátekinthető is földézni azt.

Mindezeket figyelembe véve egyelőre nyitva marad még a következő kérdés.

Nikodémus evangéliumából milyen nyelvű változat állhatott Judit soror rendelkezésére a nagyszombati kolostorban. Nem zárható ki, hogy a 16. század elején létezett egy kéziratban terjedő magyar fordítás. Emellett – erre Kovács Eszter hívta fel a figyelmemet – ez az apokrif irat a 15. századtól kezdve cseh nyelven számos alkalommal már nyomtatásban is napvilágot látott.²⁶ Tudjuk, hogy a két nyelvű környezetben felnőtt Újfalusi Judit a *Makula nélkül való tükröt* cseh nyelvből fordította. Ezért könnyen elképzelhető, hogy nemcsak Nymburský fordítása állhatott rendelkezésére a nagyszombati kolostorban, hanem egy cseh nyelvű Nikodémus-evangélium is. Három érv is szól emellett. Az első kettőre ugyancsak Kovács Eszter hívta föl a figyelmemet. Az első, a nagyszombati klarissza apácák brünni tartózkodása. 1683 és 1685 között a nagyszombati klarisszák Thököly hadai elöl Morvaországba, Brünnbe menekültek,²⁷ és ott igen jó viszonyt alakítottak ki a morva egyházi és világi előkelőségekkel.²⁸ Lehetséges, hogy később is érkeztek adományként könyvek Morvaországból. Nemcsak a *Veliký život...* első kiadása, hanem például egy cseh Nikodémus- evangélium is érkezhetett onnan. A második érv, hogy a *Makula nélkül való tükröt* Nikodémus evangéliumából származó fejezeteinek tagolása, szerkezete a cseh Nikodémus-evangéliumot követi, a fejezetcímek hasonlóak, néhol pontosan megegyeznek.²⁹ Szűrőpróbasze-

²⁶ KOVÁCS, LAUF 2012, i. m. (7. jegyzet) 106.

²⁷ SCHWARCZ Katalin, „Mert ihon jönn asszonyotok és kezében új szoknyák” *Források a klarissza rend magyarországi történetéből*, Bp., 2002, BTM (METEM) 191.

²⁸ VIDA 1967, i. m. (6. jegyzet) 253.

²⁹ A cseh Nikodémus evangélium és a *Makula nélkül való tükröt* megfelelő helyeinek szöveg összehasonlítását Kovács Eszter végzi. L. még: KOVÁCS, LAUF 2012, i. m. (7. jegyzet) 106. Párhuzamos fejezetcímek a magyar és a cseh fordításból: „Miként adott Nicodemus tanácsot, hogy az Jesust az hegyekben keressék, és mint hívták, és fogadták Jóseffet a magok tanácsában.” (120. fejezet) MAKULA nélkül való tükröt... 489 vö. „Kterak Nykodém radil Zidům/ aby Pána Krysta na Horách hledali/ a kterak Jozeff nalezen jsa w Arymatyj / y odeslán byl od Zidůw do raddy” (11. kap.)

rúen néhány olyan pontot is összehasonlítottunk a cseh változattal, ahol vizsgálódásaim során kiderült, a *Makula nélkül való tükör* eltér a latin forrástól. Ezekben a helyeken is több esetben a cseh szöveggel találtunk inkább egyezéseket. Végül fontos adat Újfalusi Juditnak saját közlése kinyomtatott művének címlapján: „Makula nélkül való tükör ...Szüz, szent Klára szerzetében lévő Ujfalusi Judith által cseh nyelvből magyar nyelvre fordított”. Lehet, hogy két cseh nyelvű forrásból is dolgozott, és a Nikodémus evangéliumából való betoldásokra is vonatkozik ez a kijelentése? Ennek a kérdésnek eldöntése – vagyis hogy a *Makula nélkül való tükör* szövegének kialakulásában milyen szerepet játszott a cseh Nikodémus-evangélium és a feltételezhető magyar Nikodémus-hagyomány (írott és szóbeli) –, még további alapos filológiai kutatást igényel.

A Makula nélkül való tükör és ismeretlen forrásai

A fent elmondottak alapján tehát kiderült, hogy Újfalusi Judit az *Érsekújvári kódex*ből keresztrel kijelölte magának azokat a szövegrészeket, melyeket a *Makula nélkül való tükör*be szánt. Vagyis módosítanom kell azt a korábbi feltételezésemet, hogy azokat a történeteket, melyeket ma már csak az *Érsekújvári kódex*ből tudunk azonosítani, Újfalusi Judit a *Piry hártya* kódexe passiótörténetének mára már elveszett leveleiről másolhatta. Az elgondolás alapja az volt, hogy az *Érsekújvári kódex*ből csak rövid részek kerültek be Újfalusi Judit munkájába, míg a *Piry hártya* kódexéből egymást logikusan követő leveleket lehetett rekonstruálni.³⁰

Az új adatok, vagyis Újfalusi Judit művének az *Érsekújvári kódex*szel való kapcsolata alapján azonban egyértelművé vált, hogy a szerző párhuzamosan több forrást is felhasznált készülő Krisztus életrajzához. Ezeknek egy részét még nem sikerült megtalálni (l. összehasonlító táblázat 3. oszlop). A táblázatból kitűnik, hogy az általunk azonosított és a még ismeretlen források milyen nagyfokú keveredést mutatnak. Újfalusi Judit rendkívül felkészült, művelt, sokat olvasott, jó stílárú érzékkel megáldott klarissza volt. Nem elégedett meg a cseh nyelvű alapforrással, emlékezetéből felidézhetette korábbi olvasmányait, és ezeket újra elővéve kiválogathatta – amint az *Érsekújvári kódex* jelölései bizonyítják – azokat a történeteket, imádságokat, amelyek a kolostori hagyományba annyira beléivódtak, hogy nélkülük nem érezte teljesnek a magyarul íródó krisztusi szenvedéstörténetet. Hogy mik lehettek még azok az általa ismert művek, melyekből a számunkra egyelőre ismeretlen eredetű szövegeket válogatta, nem tudjuk. Különösebb feltételezésekbe sem szeretnénk bocsátkozni, mivel a nagyszombati apácák könyvjegyzékét sem ismer-

CŽTENJ Nykodemowo...w Olomouci, u Mikulásse Hradeckého, 1651. 18r.; „Miként Lencinus és Garinus, mindenképp bizonyóságot töttek” 122. fejezet MAKULA nélkül való tükör... 495. vö. Kterak Karynus a Lencyus před zástupem zidowským potwrdili swědectwj swého. (22. kap.) CŽTENJ... 35 r.

³⁰ LAUF 2012, i. m. (3. jegyzet) 382.

jük.³¹ Annyit azonban fontosnak tartunk megjegyezni, hogy az eddig feltárt források, a *Piry-hártya* kódexe és az *Érsekújvári kódex* 18. századi használata bizonyítja, milyen fontos volt az apácák számára a kolostor több évszázados hagyománya.

Így talán nem merész következtetés, ha azt feltételezzük, hogy azok a szövegek is, melyek eredetét nem ismerjük, ugyancsak a középkori magyar hagyományból táplálkoznak. Mivel a *Piry-hártya* kódexéből két, egymáshoz közelálló, de nem egymást követő fejezetet is azonosítottunk a *Makula nélkül való tükröben* (69. és 71. fejezet), könnyen elképzelhető, hogy ugyanebből a kódexből még több olyan, a megmaradt töredékeken nem olvasható történet is bekerült a nyomtatványba, melyeket a táblázatban ma már ismeretlen forrásként vagyunk kénytelenek megjelölni. S ha Újfalusi Juditnak az *Érsekújvári kódex* esetében alkalmazott munkamódszerét figyelembe vesszük, vagyis, hogy a kódex passióelmélkedéséből egymástól távolálló és független részeket kompilált készülő Krisztus életrajzába, ennek a feltételezésnek még nagyobb a valószínűsége. Mivel azonban e tanulmány kapcsán az is egyértelművé vált, hogy a német kapucinus műven kívül legalább három forrásból dolgozott Judit nővér, nem zárható ki további források ismerete sem. Természetesen a bemutatott források alapján leginkább olyan nyelvemlékre gondolunk, melyek a klarisszák évszázados megpróbáltatásai során megsemmisülhettek. De a Nikodémus-evangélium ráirányította a figyelmet arra is, hogy Újfalusi Judit akár cseh, illetve latin nyelvű forrásokat is használhatott. S mindegyre úgy volt képes, úgy kompilált a cseh nyelvű Krisztus életrajz magyar fordításába más-más időben készült kódexekből és talán nyomtatott könyvekből is szövegeket, hogy nem bontotta meg készülő művének egységét, sőt ez a mű az elkövetkezendő évszázadok – talán kijelenthetjük – legjelentősebb lelki olvasmányául szolgált a katolikus hívek körében.³² Vagyis a középkori hagyomány folytonossága még a 20. században is tapintható volt.

Végezetül néhány példát szeretnék bemutatni, amelyekből érzékelhetővé válik, mennyire valóságosan voltak jelen és hatották át a klarisszák mindennapjait azok a jelenetek, amelyekkel Újfalusi Judit kipótolta a német kapucinus Krisztus kínszenvedésének történetét. Csáky Éva Franciska (1662–1729), pozsonyi klarissza főnöknő ez idő tájt például így ír imádságos könyvében:

„Az Exercitiumnak első orája eyel 12 órán kezdetik... – az áldomás után, kijövén a kórusból imádkozz a celládban... az után valami egy fertály oraigh olvas Lelky hasznodra valo könyvet, de legh iob léssen ha a Kristus kin szenvedéssérül foghsz olvasni, hogy egész eiczaka elmédben marad.” „Tiz oraigh imátkozzál, és tíz órától foghva ebédigh irhacz. Mikor az Asztalhoz mégy, elmélkedgyél utad-

³¹ SCHWARCZ Katalin, *A klarissza apácák könyvkultúrája a 18. században*, Szeged, 1994, 24. (Olvasmánytörténeti dolgozatok, 6).

³² A mű a 18–19. században 10-nél is több kiadást ért meg. 1805-ben Fejér György átdolgozta, s még a 20. század elején, 1903-ban és 1904-ben is kiadták. Elterjedtségét rendkívül jól tükrözi, hogy 1802-ből egy magyar nyelvű, ám örmény betűkkel átírt kézírata is fennmaradt. Vö. *Távol az Ararártól*, Örmény kultúra a Kárpát-medencében. A BTM és az OSZK közös kiállítása 2013. április 5 – 2013. szeptember 15., Szerk. Kovács Bálint, Pál Emese, Bp. 2013, OSZK–BTM, 53–55, Kat. III.1.5.

ban – miképpen Mártha eleiben ment Christusnak kérvén ötet hogy nálla szállana, mellyet Jézus megis tön. Mikor a Refectoriumba iucz képezd magadnak, mint ha Sz. Mártha kastélyában volnál és a Krisztus Tanitványval asztalnál ülnél.”. Vecseryekor: „Midön az refectoriumba jucz, gondold aszt, azon palotának lenni mellyben Krisztus a végh vacsorát meghevé, a sororokat tarsad Apostoloknak, és ugy hallgass az olvasásra, mintha Krisztust hallanád prédikálni”.³³

A nagyszombati kolostorban az ily módon történt felolvasások – amint ott jártamkor láttam –, abban az oratóriumban történtek, melynek mennyezeti stukkóin az angyalok Krisztus kínezőeszközeit tartják a kezükben.³⁴ Vagyis Újfalusi Judit és társai minden nap a *Máriabesnyői töredéken* olvasható „arma Christi” jelenetére emlékeztek. Ezek után végképp nem lehet csodálkozni azon, hogy ezek a jelene-tek belekerültek a *Makula nélkül való tükörbe* is.

Táblázat a Makula nélkül való tükör forrásairól³⁵

KOCHEMU, Martin z: <i>Veliký život Pána</i>	Újfalusi Judit: <i>Makula nélkül való tükör</i>	Forrása
Kterák Pán Ježíš na Květnou neděli do Jeruzaléma na oslátku jel (93. kap.)	Miként ment Kristus Virág Vasárnap Jerusalemben (57. rész)	Cochem + ismeretlen forrás
–	Miként kérték Kristus Urunkat nagy Hetfőn, hogy ott Mártha házában egye-meg a Husvéti Barányt (58. rész)	<i>Érsekújvári kódex</i> : 40 ^v –41 ^r
Kterák Pán Ježíš učeďníkům svým své umučení vyjevil (94. kap.)	Miként Kristus az ő Tanitványinak az ő kinszenvedését ki-nyilatkoztatta (59. rész)	Cochem

³³ Csáky Éva Franciska (1662–1729) imádságos könyve (1714 előtt), Esztergom, Simor Könyvtár 2-36-4/7857

34v–35r, 44r, 49v–50r. Csáky Éva Franciskáról: SCHWARCZ 1994, i. m. (31. jegyzet) 55.

³⁴ A nagyszombati klarissza kolostor nagy része 1683-ban leégett. A kolostort hamarosan újjáépítették, az oratóriumban az 1690-ben készült stukkókat a mester saját szignójával látta el: 1690 CNA. A későbbi kutatás nevét C[arlo] A[ntonio] N[eurone] olasz mesterével azonosította. Vö. *Život klarisiek v Trnave – 3. část*. 10/01/2012 – 23:06. <http://nzs.trnava.sk/?q=node/892>. Újfalusi Judit az oratórium stukkóinak elkészülte után mindössze egy évvel később, 1691-ben lépett a nagyszombati zárdába. Vö. SCHWARCZ 1994, i. m. (31. jegyzet) 57.

³⁵ A *Makula nélkül való tükör* nem Cochem művéből származó részleteinek forrásait Lauf Judit azonosította. A Tükörnek a táblázatból kihagyott fejezetei Cochem Krisztus életrajzából származnak. L. még LAUF 2012, i. m. (3. jegyzet). Cochem munkáját és Újfalusi Judit művét Kovács Eszter vetette össze. Vö. KOVÁCS, LAUF 2012, i. m. (7. jegyzet) 107–109; KOVÁCS 2013, i. m. (7. jegyzet).

KOCHEMU, Martin z: <i>Veliký život Pána</i>	Újfalusi Judit: <i>Makula nélkül való tükör</i>	Forrása
Kterák Pán Ježíš prodán byl (95. kap.)	Miként Judás a Kristust harmincz pénzen el-adta, és miként vacsorált Nagy Szerdán Kristus Bethaniában (60. rész)	Ismeretlen forrás
Kterák Pán Ježíš své milé matce umučení své vyjevil (96. kap.)	Miként jelentette-meg Kristus az ő Szent Annyának maga kinszenvedésit, és micsoda kéréseket tött a Szüz Maria az ő szent Fiátúl (61. rész)	Ismeretlen forrás
Kterák Pán Ježíš s svou matkou se rozžehnal a jí dobrou noc vinšoval (97. kap.)	Miként Kristus Sz. Annyának szolgálattját meg-köszönte és tüle el-búcsúzott (62. rész)	Ismeretlen forrás + Cochem
Kterák Pán Ježíš učedníkům svým nohy myl (98. kap.)	Miként a vég Vacsorát meg-tette Urunk, és a láb mosásról s az Oltári Szentség szerzéséről (63. rész)	Ismeretlen forrás + Cochem
Kterák Pán Ježíš na horu Olivetské šel (99. kap.)	Miként Kristus Urunk a Tanítványokkal a kertbe ment (64. rész)	Ismeretlen forrás + Cochem
–	Miként tartatott Tanács az ártatlan Jesusra (69. rész)	A Piry-hártya kódexe (<i>Piry-hártya és Máriabesnyői töredék</i>)
Kterák Pán Ježíš na hoře Olivetské krví se potil a od Anjela posilněn byl (104. kap.)	Miként Kristus vérrel veritékezett és az Angyaltúl meg-erössített (70. rész)	Cochem
–	Miként Nagy Csötörtökön estve a Szüz Maria Bethaniában nagy keserüséget érzett szívében (71. rész)	A Piry-hártya kódexe (<i>Máriabesnyői töredék</i>)
Kterák Pán Ježíš nepřátelům svým v cestu šel (105. kap.)	Miként mene Kristus bátor szivel ellenségi eleibe (72. rész)	Cochem
Kterák Pán Ježíš byl zajatý (107. kap.)	Miként Kristus Urunkat meg-fogták (73. rész)	Cochem

KOCHEMU, Martin z: <i>Veliký život Pána</i>	Újfalusi Judit: <i>Makula nélkül való tükör</i>	Forrása
Kterák Pán Ježíš k Annášovi veden byl (108. kap.)	Miként Urunk Jesus Annáshoz vitetett (74. rész)	Cochem
Kristus před Kaifášem (109. kap.)	Kristus Kaiffás előtt való létéről (75. rész)	Cochem
Kterák Pán Ježíš byl posmíván (110. kap.)	Miként Urunk Jesus Kaiffás előtt csúfoltatott (76. rész)	Cochem
Kterák Pán Ježíš tu ostatní noc posmíván byl (111. kap.)	Miként csúfoltatott Kristus Urunk azon éjel (77. rész)	Cochem
Kterak Rodičce boží oznámeno bylo zajetí Páně (112. kap.)	Miként Urunk Jesus megfogatását a Szüz Mariának hirre vitték (78. rész)	Cochem + <i>Érsekújvári kódex: 47^r</i>
Kterak hrob Pána Ježíše stráží opatřen byl a jeho smrt do Říma císaři se donesla (141.)	Mint őriztetett Urunk Jesus koporsója, és Jóseff Nicodémus megfogatásokról (108. rész)	Cochem + Nikodémus evangélium
Kterak Pán Ježíš do předpekli vstoupil (142. kap.)	–	
O veliké slávě velikonoční (143. kap.)	–	
O slavě Velikonočního hodu božího (144. kap.)	–	
O slavném zmrtvýchvstání Pána Ježíše Krista (145. kap.)	Urunk Jesus halottaiból fel-támadásáról, és mint jelent-meg az ő Sz. Annyának (109. rész)	Cochem + Ismeretlen forrás ³⁶ + <i>Érsekújvári kódex 60^r–60^v, illetve 282^{r-v}</i>
Kterák Pán Ježíš ponejprv se své milé matce zjevil (146. kap.)		
Kterak tři Marie k hrobu šly (147. kap.)	Miként az három Maria a koporsóhoz mentek (110. rész)	Cochem
Kterak se Pán Ježíš Máří Magdaléně zjevil. (148. kap.)	Miként Urunk Jesus, Maria Magdolnának megjelent (111. rész)	Cochem
Pán Ježíš dvoum učedníkům do Emauz jdoucím se zjevuje (149. kap.)	Miként Urunk Jesus az Emausban ménő két Tanítványnak megjelent (112. rész)	Cochem

³⁶ Szent Bonaventurára hivatkozik. A forrás azonosítása további filológiai kutatást igényel.

KOCHEMU, Martin z: <i>Veliký život Pána</i>	Újfalusi Judit: <i>Makula nélkül való tükör</i>	Forrása
Kterak Pán Ježíš slavně na nebe vstoupil (155. kap.)	Urunk Jesus dűcsösséges Menyben meneteliről (117. rész)	Cochem
Kterak Pán Ježíš slavně na nebi korunován byl (156. kap.)	Urunk Jesus dicsösséges Koronázattyárúl (118. rész)	Cochem
Kterak se k příští Ducha svatého hotoviti máme (157. kap.)	–	
–	Miként hárman bizonyoságot töttek, hogy Urunk Jesus fel-ment Menyországban az ő Sz. Attyához (119. rész)	Nikodémus evangéliuma
–	Miként adott Nicodémus tanácsot, hogy az Jesust az Hegyeken keressék, és mint hivaták, és fogadták Jóseffet a magok tanácsában (120. rész)	Nikodémus evangéliuma
–	Mint bizonyittyák újjobban az három férjfiak a Christus fel-támadását (121. rész)	Nikodémus evangéliuma
–	Miként Lencinus és Garinus, mindenekről bizonyoságot töttek (122. rész)	<i>Érsekújvári kódex:</i> 54 ^v –58 ^r (=Nikodémus evangéliuma)
–	A Szent Attyák örömökrül, és Paradicsomban vitelekrül (123. rész)	Nikodémus evangéliuma
–	Következik Pilátus levele kit Jesusrül irt Romában Tiberius Császárnak (123. rész)	Nikodémus evangéliuma (vö. Cochem, 141. fejezet) ³⁷
–	Miként Tiberius császár Jesusért követet küldött Jerusalemben (124. rész)	Cochem + Nikodémus evangéliuma

³⁷ Cochem művének cseh nyelvű változatában is szerepel, ott a 141. fejezet része. Vö. KOCHEMU, Martin z 2007, i. m. (6. jegyzet) 812–813.

Azonnom Maria oteeg
 olr keserven verezek Es an
 nat wanna meg korezek
 Es annasnat hazahoz w
 nek Es azo lacam hogi
 olr keserven otes azcivul
 verezek hogi azo aldoc zene
 Iarabol Es orzabol az wer
 Unagyon kv birzogh mala
 Oh az ziz maria hogi eze
 galla az foldre se cset Es golt
 elewen kepen ke-de fetron
 nye Mirkoreg kedogh az
 maria magdalena eze g
 latta volna az ziz maria
 agh fel emele de maga se
 az ziz maria sem zentgh
 Janos Sem maria mag
 dalena nem zolhaghat mala
 az nagy keservenegnek marta
 A nomkoron monda az ziz
 maria jesus en edes fram
 jesus en edes toremcem Je
 sus en lalkemnek wirtasa
 ga Es monda zent ransnat
 Es maria magdalenanak
 Es Marthanak bellimnk
 fel een zerecsfram Es me
 nyimnk el ne ghalancal meg
 lelökben erjottek az en aldoc
 zeno framagy vesnye Es el
 eredwen nagy keserveneges si
 rissal az aldoc ziz maria
 wagnan mezreglaab megen
 mala Mirkepen az avta
 tos zent beznal mongra
 Es nagy sokzor az tonyistat
 az en aldoc labatogh meggh

E gndstcek mala Es mirk
 toze zernsalembe bec wirta
 nat volna sampasoktat a zel
 meggh fwa Es egy hazhoz w
 lag gnyrtam mirkore be ter
 tet volna litat hogi gac egy
 alcz kerezetakat cymal Es
 farag Es moda az ziz maria
 magdalenanak en edes leand
 kertek hogi kedmeggh kymek
 cymalma az kerezetakat Es
 meg kedwen monda hogi
 az kettereg az kety colmarhat
 Es az egytete az nazarecbe
 ly jesusnak kye gac az eiel
 kottat meg a sudot O mi
 koreg eze hallotta volna az
 ziz maria az kerecsfwa ho
 zidman eze mongra mala
 fram fram en gengysegos fia
 fram jesus gonnat ezde
 leed eze fram na senternek
 semm gonozte fia edes vesus ne
 tetel Es mirkore lasknaya
 az alcz hogi ne nywvelgerte
 a ziz marianak ky eazgala
 otek meze fel mala az sudo
 ferdelmekent O ember godol
 lad meg mirkoreg keserog uala
 a ziz maria Es nagy keserose
 get omias el midwitud menonok
 dmasnak hazahoz a hol zent
 Janos gattat el gatta mala Es
 otes mirkore ot ne lelöck uona
 alotta a ziz maria hogi meg
 oteck volna annal nagyob
 keservenegben cset Es monda
 zent ransnat En edes fia

Az Érsekújvári kódexben a kereszttel megjelölt ácsjelenet
 (MTA Könyvtára, Kézirattár, K 45, 47r)

LAUF, JUDIT

Der „Érsekújvári Kódex“ und der „Spiegel ohne Makel“

Der „Spiegel ohne Makel“ (Makula nélkül való tükör) das Werk der in Tyrnau (Nagyszombat) tätigen Klarissen, Judit Újfalusi aus dem Jahr 1712, erzählt das Leben Christi und seiner Mutter Maria. Die Schrift gehörte zu den beliebtesten Lektüren der ungarischen Andachtsliteratur, auch am Anfang des 20. Jh. wurde sie neu aufgelegt. Die Frage, auf Grund welcher Vorlagen die Autorin arbeitete, die sie auch z. T. in einem anderen Kontext überlieferte, ist also von grossem Interesse.

Tivadar Vida hat bereits früher festgestellt, dass die Hauptquelle des Werkes eine 1698 erschienene tschechische Übersetzung der Christus-Vita („Das grosse Leben Christi“) des Martin von Cochem war. Die Autorin des vorliegenden Beitrags hat in einer früheren Studie bewiesen, dass Judit Újfalusi diese Vorlage auf Grund eines ungarischen Passionstraktats ergänzt hat. Dieser Traktat ist uns heute nur noch in Bruchstücken bekannt, die uns das sog. „Piry-hártya“ (Piry-Pergament) und das sog. „Máriabesnyői töredék“ (Fragment aus Máriabesnyő) überliefert haben.

In der vorangehenden Studie konnte nachgewiesen werden, dass Judit Újfalusi in ihrem „Spiegel“ auch aus der Passionsdevotion und der anschließenden Osternpredigt, die uns der „Érsekújvári Kódex“ überliefert, Textpartien übernommen hat, die sie sich im Kódex auch mit Kreuzzeichen angemert hat. Die philologischen Untersuchungen konnten beweisen, dass einige Partien des „Spiegels“ in enger Verwandtschaft mit weiteren ungarischen und lateinischen Texten stehen, die in mittelalterlichen Handschriften ungarischer Provenienz überliefert sind. Auf Grund dieser intertextuellen Bezügen lässt sich vermuten, dass soror Judit auch weitere Teile des „Spiegels“ aus heute uns unbekanntem, evtl. verlorenen Quellen übernommen hat. Judit Újfalusi hat also nicht nur übersetzt, sondern parallel auch mehrere Quellen zu ihrem Christus-Vita benutzt. Aus diesen schriftlichen und im Kloster mündlich tradierten Quellen hat sie schließlich ein selbständiges Werk, eine Art Mosaiktraktat kompiliert.